

І.П. ЛИХОЛАТ

Ірина Петрівна Лихолат, кандидат юридичних наук, докторант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ORCID: 0000-0001-6681-5331

ПРАВОВІ КОНФЛІКТИ ТА ПРАВОВІ СПОРИ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОНЯТЬ І ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВЖИВАННЯ

25 квітня 2019 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», завданням якого, зокрема, є вимога складання проектів нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії відповідно до стандартів української правничої термінології (частина друга ст. 12 Закону)¹. Це означає підвищення вимог до юридичної термінології, мови законодавства у цілому, а отже, й до якості понятійного апарату правової науки та, зокрема, детермінує уважніше ставлення до окремих наукових понять, якими, наприклад, є поняття «правовий конфлікт» і «правовий спір».

Об'єктом дослідження статті є правові конфлікти та правові спори; предметом – надання загальної характеристики понять «правовий конфлікт» та «правовий спір» і спроба їх розмежування; метою – аналіз специфічних характеристик правового конфлікту та правового спору на підставі їх термінологічних особливостей і закономірностей вживання в чинному законодавстві України, а також характеру співвідношення між ними.

Різноманітні аспекти цієї проблеми вже були в центрі уваги науковців, наприклад: правовий конфлікт як ціннісний вимір права, визначені характеристики та ознаки юридичного (правового)* конфлікту, розмежовані поняття «правовий конфлікт» та «правовий спір» у трудовому законодавстві тощо. Ці та інші питання вивчали С.В. Бобровник, А.В. Дмитрієв, М.І. Зан, В.М. Іванов, О.В. Іванова, М.І. Іншин, В.Н. Кудрявцев, І.Є. Переш, В.І. Руснак та інші.

Поняття «конфлікт» є полісемантичним і означає відкриту, тривалу боротьбу, бій, війну, дисгармонію у відносинах між людьми, ідеями або інтересами, зіткнення протилежностей, психічну боротьбу, що виникає як результат одночасного функціонування імпульсів, бажань та тенденцій, які взаємовиключають один одного². Це поняття може виражатися декількома термінами, тобто словами, які позначають поняття певної галузі знання чи діяльності людини. Змістова гамма його відтінків є доволі широкою, адже кожен термін має свою «спеціалізацію»: конфлікт (conflict) означає гострі розбіжності, зіткнення інтересів або ідей, підкреслює процес більшою мірою, ніж результат; боротьба (fight) – найбільш загальне слово для позначення будь-якого спору (contest), боротьби (struggle) або сварки (quarrel), що підкреслює фізичне або рукопашне єдиноборство; боротьба (struggle) – зусилля або жорсткі прояви фізичного чи будь-якого іншого характеру; спір, суперечка (contention) – гарячий вербальний спір чи диспут; суперництво (contest) – дружня або ворожа боротьба³. Отже, поняття «конфлікт» є родовим стосовно багатьох термінів, які мають близький до нього зміст.

У законодавстві України використовуються, як правило, терміни «конфлікт» та «спір».

У теоретико-правовій літературі немає загальноновизнаної дефініції правового конфлікту, але спроби визначити його характеристики та ознаки були: «або усі елементи конфлікту (мотивація, учасники, об'єкти та інше) повинні мати юридичну характеристику для того, щоб конфлікт був визнаний юридичним, або для цього достатньо, щоб правові ознаки мав хоча б один елемент... юридичним конфліктом слід визнати будь-який конфлікт, в якому спір так або інакше зв'язаний з правовими відношеннями сторін (їх юридично значимими діями або станами) та, відповідно, суб'єкти, або мотивація їх поведінки, або об'єкт конфлікту має правові ознаки, а конфлікт тягне юридичні наслідки»⁴. На наш погляд, таке формулювання є надто абстрактним, а тому можна погодитися із думкою, що «широке розуміння правового конфлікту в запропонованій редакції не відповідає вимогам щодо окреслення ним чіткого кола явищ та їх відокремлення від подібних правових феноменів... практично не буває так, щоб не можна було за допомогою правових норм та інститутів вплинути на розвиток конфлікту»⁵. При цьому принциповим у структурі конфлікту є двосторонній зв'язок суб'єктів, який заснований на правових протиріччях⁶. Такий зв'язок можна охарактеризувати як правовідносини між суб'єктами конфліктної ситуації, а за його відсутності визначити конфлікт як правовий неможливо.

Для визначення конфлікту як правового повинен бути юридичний факт, який надає конфлікту характеру правового: «для виникнення юридичного конфлікту в його чистій формі необхідним є юридичний факт – передумова виникнення конфліктної юридичної ситуації»⁷. Але далеко не усі правові факти сприяють виникненню правового конфлікту, а лише ті, завдяки яким устанавлюються правові відносини між сторонами. Правовий конфлікт, як і будь-який інший, має динамічний характер та є процесом у смислі руху, зміни станів системи відносин і ситуацій. Доповнення ознак конфлікту юридичними наслідками, на наше переконання, є зайвим, оскільки юридичний факт з необхідністю викликає юридичні наслідки.

© І.П. Лихолат, 2019

* Оскільки у сучасній українській теорії права диференціації понять «правовий конфлікт» та «юридичний конфлікт» не проведено, вважаємо, що їх можна розглядати як синоніми.

Отже, до істотних ознак правового конфлікту слід віднести юридичний факт, що «переводить» конфлікт у правове поле, а також правові відносини, що виникають між його учасниками і завдяки яким вони набувають взаємних прав та обов'язків. Відповідно до наявності або відсутності цих ознак конфлікт може одразу виникнути як правовий або перерости в такий згодом.

Найбільш часто термін «конфлікт» вживається в розумінні міжнародного воєнного, збройного, локального* – більш як у 70 нормативних актів. Такого роду конфлікти з самого початку підпадають до категорії правових, оскільки пов'язані з певними юридичними фактами, а саме: порушенням територіальної цілісності кордонів, їх сторонами є держави або окремі адміністративно-територіальні одиниці, а взаємовідносини між такими суб'єктами регулюються міжнародним правом: «Юридичним слід вважати будь-який міждержавний конфлікт, у тому числі і між сторонами, не пов'язаними договором»⁸, а «усі конфлікти, що відбуваються в міжнародній системі або такі, що виходять на її рівень, неминуче пов'язані із поведінкою держав як основних учасників ... системи – міжнародних відносин»⁹.

Пункт перший частини першої ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»¹⁰ надає визначення воєнного конфлікту як форми вирішення міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили. Юридичним фактом, що запускає такий конфлікт, є протиправні дії із застосуванням воєнної сили однією державою або адміністративно-територіальною одиницею щодо іншої держави або адміністративно-територіальної одиниці.

Також у чинному законодавстві України термін «конфлікт» вживається у контексті збройного конфлікту внутрішнього характеру.

Наступний випадок, у якому використовується цей термін, – конфлікт інтересів у діяльності осіб, які виконують посадові, службові, представницькі або професійні обов'язки. Найбільш розгорнуте визначення конфлікту інтересів надано у Законі України «Про запобігання корупції» (щодо вдосконалення заходів запобігання конфлікту інтересів)¹¹. У ньому міститься визначення як потенційного конфлікту інтересів – наявності у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (абзац сьомий частини першої ст. 1 Закону), так і реального – суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (абзац тринадцятий частини першої ст. 1 Закону).

Конфлікт інтересів з самого початку має характер правового, оскільки пов'язаний із посадовими, службовими, представницькими або професійними повноваженнями осіб. Суб'єктом такого роду конфліктів є одна особа, але в різних статусах – як приватна особа та як особа, яка наділена відповідними повноваженнями. Отже, конфлікт інтересів являє собою потенційний або реальний конфлікт між приватними інтересами особи та інтересами установи, органу, держави.

Конфлікт інтересів має змішану природу: він, безумовно, є правовим, оскільки пов'язаний із характеристиками суб'єкта як носія певних повноважень, його статусом, але має також психологічні та соціальні складові: різноспрямовані інтереси, усвідомлення особою суперечності між приватним інтересом і її повноваженнями (психологічна складова), та вимога об'єктивності або неупередженості під час прийняття рішень, вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (соціальна складова). Такого роду конфлікти завжди є наслідком психічної боротьби та реалізується у вчиненні або невчиненні належних згідно статусу дій.

Термін «конфлікт» використовується щодо характеристики розбіжностей внутрішньополітичного та зовнішньополітичного характеру. Такі конфлікти можуть виникати як правові або перетворюватися на них згодом. Вони належать до сфери публічно-правових відносин, а їх вирішення, як правило, неможливе за допомогою виключно правових інструментів: необхідним є залучення також політичних засобів.

«Конфлікт» вживається також для характеристики суперечок, що виникають у трудових правовідносинах. Для цієї категорії є характерним вживання поряд із терміном «конфлікт» терміна «спір». Особливості такого терміновживання можна пояснити специфікою вирішення трудових спорів, яка включає як юрисдикційні, так і неюрисдикційні методи їх вирішення: «Трудовий конфлікт – це розбіжності інтересів і потреб сторін трудового або колективного договорів, які вони намагаються вирішити самостійно під час безпосередніх переговорів. Трудовий спір – це розбіжності інтересів і потреб сторін трудового або колективного договорів, що не були врегульовані ними під час безпосередніх переговорів і передані на розгляд до спеціально створеного для цього юрисдикційного органу»¹². Можна сказати, що трудовий спір є наслідком невіршеного в результаті переговорів трудового конфлікту, а підхід до диференціації понять – логічним, обґрунтованим та підтвердженим практикою їх вживання в законодавстві.

«Правовий конфлікт» також використовується щодо відносин, які виникають між фізичними особами та призводять до порушень, за які настає адміністративна або кримінальна відповідальність, наприклад, гострих розбіжностей, зіткнень інтересів, що виникають на побутовому підґрунті, результатом яких є адміністративне або кримінальне порушення.

* «Термін „локальна війна” з'явився наприкінці 1950-х років. В США Г. Кіссінджер та його однодумці виступили з „концепцією обмеженої війни” та визначили її як міжнародний збройний конфлікт, що розгортається відносно невеликими силами двох трьох держав, ведеться з обмеженими політичними і воєнними цілями, внаслідок чого вона може бути лімітована за територією, бойовими силами і засобами, що застосовуються, та часом» (цит. за: Сірій С. Сутність понять „локальна війна” і „воєнний конфлікт” та їх типологія. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 124–134. С. 129–130).

Контекстний аналіз вживання терміна «спір» доводить, що він має інше логіко-лінгвістичне навантаження, ніж «конфлікт» та означає дискусію, полеміку, контрверсію і використовується для означення законним шляхом вирішення правових конфліктів. Цей термін використовується в більшості кодифікованих актів матеріального та процесуального права, зокрема, у спеціалізованих нормативних актах стосовно розгляду справ у суді, для означення юрисдикційного шляху вирішення спору.

Для розвитку права наявність конфліктів може відігравати позитивну роль, оскільки є каталізатором нових правових норм: «законодавче утвердження нових правових норм має місце, скоріше, в тих галузях, де на їх необхідність вказує наявність конфлікту»¹³.

Всебічне і ґрунтовне дослідження правових конфліктів і спорів має неабиякі перспективи подальшого наукового пошуку, оскільки предмет такого дослідження тісно пов'язаний із вивченням природи конфліктів і спорів, шляхами їх юрисдикційного та позаюрисдикційного вирішення та, нарешті, засобами і методами їх попередження, що має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Отже, можемо зробити такі висновки.

Істотною ознакою правового конфлікту є юридичний факт, завдяки якому між сторонами, що мають гостри протиріччя та різноспрямовані інтереси і потреби, виникають правові відносини, а його учасники набувають взаємних прав та обов'язків. Наявність юридичного факту «переводить» конфлікт із побутового, економічного, політичного в правовий. Конфлікт може одразу виникнути як правовий або перетворитися на такий із іншого виду конфлікту.

Термін «конфлікт» є родовим щодо інших, які мають близький до нього зміст, зокрема до терміна «спір».

У чинному законодавстві України «конфлікт» вживається щодо: міжнародного або внутрішнього воєнного, збройного або локального конфлікту; конфлікту інтересів у діяльності осіб, які виконують посадові, службові, представницькі або професійні обов'язки; суперечок, що виникають у трудових правовідносинах; щодо характеристики розбіжностей зовнішньо- або внутрішньополітичного характеру; щодо правовідносин, які виникають між фізичними особами та призводять до правопорушень, за які настає адміністративна або кримінальна відповідальність.

Правовий конфлікт може бути вирішений у позаюрисдикційний спосіб (шляхом переговорів, медіації тощо). Якщо його не було врегульовано у такий спосіб, то він переходить у фазу правового спору та вирішується юрисдикційними органами (комісія з трудових спорів, суд тощо).

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України № 2704-VIII від 25 квітня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19/print>

² Гришина Н.В. Психологія конфлікту. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 544 с.: ил. С. 16 (Серія «Мастера психологии»).

³ Там само.

⁴ Юридическая конфликтология / А.Д. Бойков, Н.Н. Варламова, А.В. Дмитриев ; отв. ред.: В.Н. Кудрявцев; Российская академия наук: центр конфликтологических исследований. Москва, 1995. 316 с. С. 14.

⁵ Бобровник С.В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. С. 110. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63891/21-Bobrovnyk.pdf?sequence=1>

⁶ Там само. С. 112.

⁷ Переш І.Є., Зан М.І., Руснак В.І. Юридичні факти в системі попередження та вирішення юридичних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 24–27. С. 25 (Серія ПРАВО).

⁸ Дмитриев А.В. Конфликтология: учеб. пособ. Москва: Гардарики, 2000. 320 с. С. 38.

⁹ Юридическая конфликтология / А.Д. Бойков, Н.Н. Варламова, А.В. Дмитриев ; отв. ред.: В.Н. Кудрявцев; Российская академия наук: центр конфликтологических исследований. Москва, 1995. 316 с. С. 177.

¹⁰ Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>

¹¹ Про запобігання корупції (щодо вдосконалення заходів запобігання конфлікту інтересів) : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print>

¹² Ишин М.І. Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних конфліктів. *Форум права*. 2006. № 2. С. 71–75. С. 74. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06imisk.pdf>

¹³ Козер Льюис. Функции социального конфликта / пер. с англ. О.А. Назаровой. Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги. 2000. 205 с. С. 71.

Резюме

Лихолат І.П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання.

У статті надано характеристику понять «правовий конфлікт» та «правовий спір», досліджено практику їх вживання в чинному законодавстві України. Ознаками правого конфлікту є правовий факт та правові відносини між сторонами конфлікту. Поняття «правові конфлікти» застосовується щодо міжнародного або внутрішнього воєнного, збройного або локального конфлікту; конфлікту інтересів у діяльності осіб, які виконують посадові, службові, представницькі або професійні обов'язки; суперечок у трудових правовідносинах; розбіжностей зовнішньо- або внутрішньополітичного характеру; відносин між фізичними особами, які призводять до порушень, за які настає адміністративна або кримінальна відповідальність. Правові конфлікти вирішуються у позаюрисдикційний спосіб (переговори, медіація тощо), правові спори – юрисдикційним способом (комісія з трудових спорів, суд тощо).

Ключові слова: правовий конфлікт, правовий спір, законодавство України, вирішення конфліктів та спорів.

Резюме

Лихолат І.П. Правовые конфликты и правовые споры: дифференциация понятий и особенности их применения.

В статье охарактеризованы понятия «правовой конфликт» и «правовой спор», исследована практика их употребления в действующем законодательстве Украины. Определено, что признаком правового конфликта является правовой факт и правовые отношения между сторонами конфликта. Понятие «правовые конфликты» применяется в отношении международного или внутреннего военного, вооруженного или локального конфликта; конфликта интересов в деятельности лиц, которые осуществляют должностные, служебные, представительские или профессиональные обязанности; споров в трудовых правоотношениях; расхождений внешнеполитического или внутреннеполитического характера; отношений между физическими лицами, приводящими к нарушениям, которые влекут за собою административную или криминальную ответственность. Правовые конфликты разрешаются внеюрисдикционным путем (переговоры, медиация и т.д.), правовые споры – юрисдикционным (комиссия по трудовым спорам, суд и т.д.).

Ключевые слова: правовой конфликт, правовой спор, законодательство Украины, решение конфликтов и споров.

Summary

Lykholat I. Legal conflicts and legal disputes: differentiation of notions and peculiarities of their use.

The article gives a description of the notions «legal conflict» and «legal dispute», investigational practice of their use, is in the current legislation of Ukraine. Defined that the signs of right conflict are a legal fact and legal relations between the sides of conflict. The notion legal conflicts applies to an international or internal military, armed or local conflict; conflict of interests in the activities of persons performing official, service, representative or professional duties; disputes in labor relations; divergences of foreign policy or internal political character; relations between individuals that lead to violations for which administrative or criminal liability arises. Legal conflicts are resolved in a secretive way (negotiations, mediation, etc.), legal disputes – jurisdictional (labor disputes, court, etc.).

Key words: legal conflict, legal dispute, legislation of Ukraine, conflict and dispute resolution.

УДК 351.746.1(477)

В.Т. ОКІПНЮК

Володимир Тарасович Окіпнюк, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Національної академії Служби безпеки України

ВІЙСЬКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Радянські органи державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму (1929–1953 рр.) для виконання покладених на них функцій мали в своєму підпорядкуванні спеціальні військові формування. Для охорони державного кордону використовувалися прикордонні загони, а для боротьби з бандитизмом, придушення антидержавних виступів, національно-визвольного руху та утримання в покорі Українського народу – внутрішні війська.

Організаційна структура управління військами ОДПУ-НКВС-МВС-МДБ, характеристика керівного складу цих військових формувань у загальносоюзному масштабі були висвітлені в роботах О.І. Кокуріна, М.В. Петрова, К.В. Скоркіна. Юридичний статус і діяльність внутрішніх та прикордонних військ в Україні у досліджуваній період проаналізували Л.В. Бородич і О.М. Калюк¹.

Разом із тим комплексного історико-правового дослідження військових формувань органів державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму не проводилося. Тому проблематика ролі та місця військ ДПУ-ОДПУ-МДБ у забезпеченні реалізації функцій органів державної безпеки залишається лакуною сучасної вітчизняної історико-правової науки.

З огляду на це історико-правовий аналіз юридичного статусу військ ДПУ-ОДПУ-МДБ в Україні та їх взаємодії з територіальними органами державної безпеки має актуальний характер. Вивчення зазначеної теми набуває особливого значення в сучасних умовах, коли наша країна змушена уже шостий рік поспіль вести напружену боротьбу з агресивними діями з боку сусідньої держави із застосуванням Збройних Сил та інших військових формувань.

Юридичний статус військ ОДПУ, порядок їх комплектування та проходження служби особовим складом на початок досліджуваного періоду регулювалися законом про обов'язкову військову службу, який було затверджено постановою ЦВК і РНК СРСР від 8 серпня 1928 року. Стаття 2 цього нормативного акта визначила, що війська ОДПУ входять до складу РСЧА СРСР і є військами особливого призначення.

Згідно зі ст. 23 Статуту про комплектування, відбування обов'язкової військової служби військовослужбовцями військ ОДПУ, а також правила взяття їх на облік визначались Наркоматом військових і морських справ (далі – НКВМС) СРСР за погодженням з головою Колегії ОДПУ.